

Бухарского государственного университета
Bukhara State University

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI
SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ilmiy-nazariy jurnal
2024, № 9, sentabr

Jurnal 2003-yildan boshlab **filologiya** fanlari bo'yicha, 2015-yildan boshlab **fizika-matematika** fanlari bo'yicha, 2018-yildan boshlab **siyosiy** fanlar bo'yicha, **tarix** fanlari bo'yicha 2023 yil 29 avgustdan boshlab O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar Vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2000-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2020-yil 24-avgust № 1103-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.

Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Rasulov To'liqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Mas'ul kotib: Shirinova Mexrigiyo Shokirovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Kuzmichev Nikolay Dmitriyevich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor (N.P. Ogaryov nomidagi Mordova milliy tadqiqot davlat universiteti, Rossiya)

Danova M., filologiya fanlari doktori, professor (Bolgariya)

Margianti S.E., iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya)

Minin V.V., kimyo fanlari doktori (Rossiya)

Tashqarayev R.A., texnika fanlari doktori (Qozog'iston)

Mo'minov M.E., fizika-matematika fanlari nomzodi (Malayziya)

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Abuzalova Mexriniso Kadirovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor, xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Baqoyeva Muhabbat Qayumovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

Djurayev Davron Raxmonovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Umarov Baqo Bafoyevich, kimyo fanlari doktori, professor

Murodov G'ayrat Nekovich, filologiya fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Ahmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Rasulov Baxtiyor Mamajonovich, tarix fanlari doktori, professor

Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Quvvatova Dilrabo Habibovna, filologiya fanlari doktori, professor

Axmedova Shoira Nematovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bekova Nazora Jo'rayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Amonova Zilola Qodirovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Hamroyeva Shahlo Mirjonovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Nigmatova Lola Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Jamilova Bashorat Sattorovna, filologiya fanlari doktori, professor

Boboyev Feruz Sayfullayevich, tarix fanlari doktori

Jo'rayev Narzulla Qosimovich, siyosiy fanlar doktori, professor

Xolliyev Askar Ergashovich, biologiya fanlari doktori, professor

Artikova Hafiza To'ymurodovna, biologiya fanlari doktori, professor

Norboyeva Umida Toshtemirovna, biologiya fanlari doktori, professor

Hayitov Shavkat Ahmadovich, filologiya fanlari doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Ixtiyarova Gulnora Akmalovna, kimyo fanlari doktori, professor

Rasulov Zubaydullo Izomovich, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Mirzayev Shavkat Mustaqimovich, texnika fanlari doktori, professor

Samiyev Kamoliddin A'zamovich, texnika fanlari doktori, dotsent

Esanov Husniddin Qurbonovich, biologiya fanlari doktori, dotsent

Zaripov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, professor

Jumayev Jura, fizika-matematika fanlari nomzodi, dotsent

Klichev Oybek Abdurasulovich, tarix fanlari doktori, dotsent

G'aybulayeva Nafisa Izattullayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

MUNDARIJA * СОДЕРЖАНИЕ *** CONTENTS****TILSHUNOSLIK *** LINGUISTICS *** ЯЗЫКОЗНАНИЕ**

Бушуй Т.А.	Краудсорсинговый словарь туристических терминов	4
Фалеева Е.В.	Лексические инновации и их семантические типы в современных словарях английского языка	10
Xazratova I.F.	O'zbek va ingliz tillarida "adolat" konseptining etimologik va kulturologik tadqiqi	15
Salimova D.F.	O'zbek bolalarida yangi so'z o'zlashtirish jarayoni tadqiqi	19
Safarova O.M.	Farmatsevtika terminining shakllanishi	23
Odilova N.N.	Ertak va afsonalardagi mifonimlar va ularning qiyosiy tadqiqi	28
Latifova M.Y., Asadov T.H.	O'tkir Hoshimov asarlaridagi -day/dek affiksli turg'un va erkin o'xshatishlar tadqiqi	32
Jo'raeva L.J.	Navoiy asarlaridagi xalq-urug' nomlarining lingvokulturologik tadqiqi	36
Ganiyeva M.	Functional aspects of translation of internet neologisms in english and uzbek	40
Faleeva A.V.	Socio-cultural and territorial features of variations in the component composition of english spoken expressions	44
Azimova A.O'.	Toshpo'lat Ahmad she'riyatidagi milliylikni ifodalovchi til va nutq birliklari haqida	49
Asadov T.H., Saidova X.F.	O'zbek lug'at qatlamidagi neologik shaxs otlari va ularning tarkibiy-mazmuniy tuzilish	54
Turdimurodov S.E.	Fe'l evfemik birliklarning til va nutqdagi o'rni	59
Soatova M.S.	Harbiy diskursning o'ziga xos xususiyatlari	64
Shamsiddinova S.B.	"Gilgamish" eposidagi to'fon qissasi hayot va o'lim ramzi sifatida	70
Ruziyeva N.X.	Nutqiy muloqotda xushmuomalalik, evfimizm va feysning o'rni	74
Jo'rayeva N.	Evfemizmlar o'zbek ayollari nutqi misolida	79
Bafoyeva N.A.	Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida shaxs nomlari tarkibida qo'llangan qo'shimchalar tahlili	83

O‘ZBEK LUG‘AT QATLAMIDAGI NEOLOGIK SHAXS OTLARI VA ULARNING TARKIBIY-MAZMUNY TUZILISHI

Asadov To‘lqin Hamroyevich,

Buxoro davlat universiteti,

o‘zbek tilshunosligi va jurnalistika kafedrasida dotsenti, f.f.n.

Saidova Xurshida Faxriddin qizi,

Buxoro davlat pedagogika instituti,

O‘zbek va rus tillari kafedrasida o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mustaqillikdan so‘ng, xususan, yaqin yillarda o‘zbek tiliga kirib kelgan shaxs otlari ularning tarkibi va mazmuni haqida fikr-mulohaza yuritilgan. Shaxs otlarining yuzaga kelish omillari, muayyan bir tilga mansubligi, tarkibidagi elementlarning qanday mazmuni ifodalashi, o‘zlashish manbasi bo‘yicha ma‘lumot keltirildi. Shuningdek, o‘zbek tilining ikki asosiy manbasi, ya‘ni eng oxirgi avlod imlo va izohli lug‘atlaridagi qamrovi, shaxs otlarining derivatsion tarkibi haqida so‘z yuritildi va shaxs otlarining mavzuviy guruhlari bo‘yicha tahlili amalga oshirildi. Qolaversa, hali lug‘atlar qamrab olmagan, lekin so‘zlashuv tilida mavjud yangi shaxs otlari va ularning izohi keltirildi.

Kalit so‘zlar: turdosh ot, shaxs oti, neologizm, neologik shaxs oti, so‘z yasovchi affiks, xalqaro terminelement, derivatsion tahlil, mavzuviy guruh.

НЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЛИЧНЫЕ ИМЕНА В УЗБЕКСКОЙ ЛЕКСИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКЕ И ИХ СОДЕРЖАТЕЛЬНО-СОДЕРЖАТЕЛЬНАЯ СТРУКТУРА

Аннотация. В данной статье рассматриваются личные существительные, вошедшие в узбекский язык после обретения независимости, особенно в последние годы, их состав и значение. Приведены факторы образования личных имен существительных, их принадлежность к определенному языку, значение их элементов, источник их происхождения. Также были рассмотрены два основных источника узбекского языка – освещение в орфографических и толковых словарях последнего поколения, словообразовательная структура личных имен существительных и проведен анализ личных имен существительных по тематическим группам. Кроме того, даются новые личные существительные, которые еще не освещены словарями, но имеются в разговорной речи, и даны их пояснения.

Ключевые слова: родственное существительное, личное существительное, неологизм, неологическое личное существительное, словообразовательный аффикс, интернациональный терминальный элемент, деривационный анализ, тематическая группа.

NEOLOGICAL PERSONAL NOUNS IN UZBEK VOCABULARY AND THEIR CONTENT STRUCTURE

Abstract. This article discusses personal nouns that entered the Uzbek language after independence, especially in recent years, about their composition and meaning. The factors of the formation of personal nouns, their belonging to a certain language, the meaning of their elements, and the source of their origin were given. Also, two main sources of the Uzbek language, i.e. coverage in the last generation spelling and explanatory dictionaries, the derivational structure of personal nouns were discussed and the analysis of personal nouns by thematic groups was carried out. In addition, new personal nouns that are not yet covered by dictionaries, but are available in colloquial language, and their explanation are given.

Keywords: cognate noun, personal noun, neologism, neological personal noun, word-forming affix, international terminal element, derivational analysis, thematic group.

Til lug‘at qatlami to‘xtovsiz ravishda o‘zgarib, taraqqiy etib boruvchi ijtimoiy hodisa. Til rivoji jamiyat taraqqiyoti, insoniyat turmush tarzi o‘sishi bilan bevosita bog‘liq. Tildagi o‘zgarishlar, lug‘at qatlamining tarkiban va mazmunan boyib borishi yoki aks holatlarning yuz berishi birinchi navbatda har bir tilning lug‘at sirasida bo‘y ko‘rsatadi. Odatda, kishilik jamiyatining o‘zgarib, o‘sib borishi, bunda ilm-fan, texnika va madaniyatning taraqqiyoti til leksikasini boyitadi.

O‘zbek milliy tili hozirgi o‘zbek millatiga mansub bo‘lgan barcha kishilarning umumiy va yagona tilidir. U o‘zbek millatining shakllanishi bilan bog‘liq. Qadimiy tarixga ega tilimiz lug‘at qatlamidagi birliklar davrlar osha qayta-qayta saralandi, qancha-qanchasi eskirib, qayta yangilandi. Mazkur holat ham til ijtimoiyligining dalili sanaladi.

Mustaqillik tilimiz uchun yangi davr, yangi shart-sharoitlarni ochib berdi, avvalo, ona tilimizning o‘zbekona tabiati (milliy grammatika)ni yaratish uchun katta imkoniyat berdi. Zakiy tilshunoslarning mehnati, tinimsiz izlanishlari evaziga tilimiz o‘z qaddini bir qadar tiklab oldi.

O‘zbek tili lug‘at qatlamiga mustaqillik davrida, xususan, XXI asr birinchi choragida yuzlab yangi-yangi birliklar, jamiyat taraqqiyoti bilan bog‘liq turli tushunchalar paydo bo‘ldi, jumladan, o‘nlab neologik shaxs otlari kirib keldi yoki shu mazmundagi o‘zga til birliklari o‘z tilimizga moslashtirildi.

Muayyan bir so‘zning shaxs oti bo‘lib shakllanishi ham ma‘lum bir davrni talab etadi. Masalan, kundalik turmushdagi shaxs otlari, jumladan, *ishchi, suvchi, quruvchi* va h.k. shaxs otlarida dastlabki bosqichda – ijtimoiy tuzumning ma‘lum bir davrida, aniqrog‘i, yasama so‘z yuzaga kelgan bir davrda mazkur shaxs otlarida predmetlikdan belgilik tabiati yuqori bo‘lgan. Ular shaxs oti bo‘lgunga qadar ma‘lum bir davrni kechirgan. Mazkur fikrni aksariyat shaxs otlariga ko‘ra aytish mumkin. “Umuman, predmet-belgi ma‘noli muayyan bir so‘zning ot bo‘lib turg‘unlashishi yoki sifat turkumiga siljishida muayyan bir qonuniyat mavjud emas, bu tilning ijtimoiyligi bilan bog‘liq. Masalan, ijtimoiy tuzumning ma‘lum bir tarixiy davrida, “Oktabr to‘ntarishi”dan oldingi davrda maktab-maorif sohasida xususiy maktabi bo‘lgan shaxs *maktabdor* deyilgan, demakki, o‘z davri nuqtayi nazaridan bu so‘z shaxs oti sanalgan. Sobiq ittifoq davrida bu faoliyat turiga to‘siq qo‘yiladi, mazkur so‘zning iste‘mol doirasi ham keskin cheklanib, qisqa vaqtda tarixiy so‘zga aylanadi. Lekin bu so‘z shu kasb egalari faoliyatining rivoji bilan bog‘liq holda, kelajakda yana “jonlanib” shaxs oti guruhidan o‘rin egallashi mumkin” [1,120]. Ko‘rinadiki, har qanday shaxs otining yuzaga kelishi mazkur so‘z ostidagi ma‘no-mazmunning kishilik jamiyatida barqarorlikka erishishi, shu kasb va kasb ostidagi tushunchaning kengayishi bilan belgilanadi.

Manbalarda otlarning ma‘no turlari, u bilan bog‘liq masalalar yetarlicha talqin etilgan. Bu masalaga alohida to‘xtalib o‘tish joiz emas, nazarimizda. Faqat shuni ta‘kidlaymizki, bir turdagi predmetlarning umumiy nomini bildiruvchi otlar turdosh otlar deyiladi. Turdosh otlar ifodalangan tushunchaning xarakteriga ko‘ra aniq va mavhum otlarga bo‘linadi [12,121]. Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlarda turdosh otlar takibidagi shaxs otlari turlicha nomlanganligi ham kuzatiladi [7,115].

Ma‘lumki, ot neologizmlarning ma‘lum qismi shaxs otlaridan iborat. Turdosh otlar ot turkumiga kirgan so‘zlarning asosiy qismini tashkil qiladi. Turdosh otlar tarkibidan o‘rin olgan shaxs otlari “shaxsning yoshiga, yashash joyiga, mansab-unvoniga, kasb-koriga, ijtimoiy holatiga, qarindoshlik darajasi, nasl-nasabiga qarab nomlab keladi” [8, 251]. Kuzatishlar ko‘rsatadiki, yaqin yillarda o‘zbek tiliga kirib kelgan shaxs otlari, asosan, kasb-kor va mansab-unvon bildiruvchi so‘zlar bilan bog‘liq. Masalan: *admin, master, vayner, bloger, instabloger, pranker, vlogger, programmist, kopirayter, tiktoker, yutuber, negativchi, mobilograf, videograf, merchendeyzer, supervayzer, animator, treyder, dasturchi, nutritsiolog, defektolog, psixosomatolog, psixoterapevt, pulmonolog, motivator, gipnolog, kosmetolog, endokronolog, innovator, auditor, makler, diler, marketolog, eksportyor, dizayner, modelyer, vizajist, imijmeyker, klipmeyker, grafist, kolorist, prodyuser, targetolog, assotsiatsiyachi, oriflamechi, tyutor, volontyor, bakalavr, metodist, menejer, menejment, assistent, styuardessa (bort kuzatuvchisi), master, sotuvchi-konsultant, qalbshunos, kouch, storiesmaker, call operator, mobilmontaj.*

Bilamizki, lug‘at qatlamiga kirib kelgan o‘zlashma so‘z ommalashib, umumiste‘moldagi qatlamga o‘tga, shu xalq lug‘atlari tarkibidan ham o‘rin egallay boshlaydi. Lug‘atda o‘z aksiga ega so‘zgina ommalashgan so‘z sanaladi. Bunda ikki qonuniyatga amal qilinadi, ya‘ni so‘zlar tilimizga o‘z shaklicha (shakliy tamoyil) qabul qilinadi yoki orfoepik, imloviy me‘yorlarga ko‘ra moslashtiriladi.

Kuzatishlar ko‘rsatadiki, eng oxirgi avlod imlo lug‘ati da quyidagi so‘zlar – shaxs otlari o‘z belgisiga ega: *artelchi, assistent, auksionchi, auditor, avtogreyderchi, avtooperator, badmintonchi, bakalavr, bananxo‘r, baryerchi, bilyardchi, bloger, bobsleychi, brandmauer, dasturchi, diyetolog, dizayner, domen, dyuzdochi, endokrinolog, finishchi, gid, grimyor, imijmeyker, internatsionalist, invertor, investor, irrigatsiyachi, kikkokschi, kinoprodyuser, klipchi, klipmeyker, kosmetolog, makler, markirovkachi, marketmeyker, marketolog, menejer, menejment, nutritsiolog, parhezshunos, pleymeyker, protezshunos, protezchi, sarmoyador, skeytbordchi, skuterchi, taekvondochi, vaterpolochi, vizajist, volontyor, xaker* [5].

“O‘zbek tilining katta imlo lug‘ati” (-T.,2023.) hamda “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” (-T.,2023) o‘zaro qiyoslanganda neologik shaxs otlarining berilishida miqdor va sifat jihatdan farqlanish sezildi.

Izohli lug‘atda mavjud neologik shaxs otlari: *abituriyent, agent, anderayter, animator, biatlonchi, biznesmen, bloger, broker, bukmeyker, defektolog, dekorator, delegat, deponent, diler, diyetolog, dizayner,*

importyor, investor, kikkobschi, makler, dallol, master, menejer, montajyor, nanotexnolog, rezident, stayer, supervayzer, taekvondochi, videomontajchi, volontyor, xaker[2].

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, yuqoridagi ikki lug'at qiyosan tadqiq qilinganda imlo lug'atida mavjud *anemograf, assistent, auksionchi, bananxo'r, bobsleychi, brandmauer, marketmeyker, imijmeyker, marketolog, menejment, klipchi, nutritsiolog, dekorator, protezchi, skuterchi, skeytbordchi, dyuzdochi* kabilar izohli lug'atda o'z belgisiga ega emas va aksincha, izohli lug'atda mavjud: *admin, animator, diler, bukmeker, master, importyor, montajyor, stayer, supervayzer* kabilar esa imlo lug'atida keltirilmagan. Demakki, lug'atlardagi neologik shaxs otlarining berilishida nomuvofiqlik kuzatiladi.

Bilamizki, lug'at tasodifan paydo bo'lgan har qanday so'z (neologik birlik)ni ham zudlik bilan qamrab olishga majbur emas, albatta. Neologik so'z o'zlashma so'zga aylanganda va bu birlik nisbatan ommalashgandan keyingina lug'at bilan munosabatga kirisha oladi. Mazkur fikrni kuni kecha paydo bo'lgan va lug'atlardan o'rin egallamagan quyidagi so'zlarga nisbatan ham aytishimiz mumkin: *mobilograf, layf-kouch, helz(health)-kouch, kolorist, grafist, merchendayzer, targetolog, flebolog, storiesmaker* kabi. Mazkur so'zlar mohiyatan to'liq shaxs oti bo'lib shakllansagina lug'atlar tarkibidan o'rin olishi mumkin, aks holda lug'at qatlamidagi ortiqcha so'z (tasodifiy so'z) sifatida qaraladi va davr o'tib yo'qolib boradi.

Kuzatganlarimiz ko'rsatadiki, shaxs otlarining asosiy qismi o'zlashma (aksariyati inglizcha) bo'lib, ma'lum bir qismigina o'z qatlamga oid so'zlar sanaladi. Jumladan, ingliz tilidan: *bloger, biznesmen, menejer, supervayzer, merchendayzer, xaker, mobilograf, yutuber, stayer, tiktoker*; lotin tilidan: *rezident, bakalavr, assistant*; nemis tilidan: *master, makler, konsertmeyster* kabilar o'zlashgan, ba'zi so'zlar tarkiban "yunoncha elementli" so'zlar sanaladi: *kosmetolog, trixolog, flebolog, mammolog*. Shu bilan birga, neologik shaxs otlarining bir qismi ruscha-baynalminal so'zlar bo'lib, ular tarkibida rus tiliga mansub affikslar, jumladan, -ist, -al, -izm, -ik, -ka, -ika [8,448-452] kabi o'z tili doirasida ot yasovchi hisoblanadigan shakllar mavjud: *programmist, stilist, vizajist, grafist*. Bu so'zlar (jumladan: *marketolog, multivarka, tiktoker, bloger, vayner* kabi) so'z beruvchi til doirasida yasama hisoblansa-da, o'zbek tili yo'z yasalishi qonuniyatlariga ko'ra tub so'z sanalishini izohlashga hojat yoq.

Tilimizga kirib kelgan so'zlarning derivatsion jihatdan tahlili amalga oshirilganda quyidagilarni kuzatishimiz mumkin:

a) sodda tub neologik shaxs otlari: *admin, master, diler, bakalavr, dallol, kouch*.

b) sodda yasama neologik shaxs otlari: *negativchi, internetchi, dasturchi*.

c) murakkab tarkibli neologik shaxs otlari: *imijmeyker, kopirayter, klipmeyker, psixoterapevt, mobilograf, videograf, instabloger*.

O'zbek tilida shaxs oti yasovchi qo'shimchalar sifatida *-chi, -dosh, -kash, -bon, -dor, -boz, -paz, -xon, -shunos, -do'z, -soz, -gar, (-kar), -parvar, -xo'r, -furush* kabilar aytiladi.[11,125]. Hozirgi o'zbek tilida shaxs oti yasovchi affikslarning so'z yasash darajasi bir xil emas. Ularning ayrimlari, ayniqsa, *-chi* affiksi eng faol so'z yasovchi vosita sifatida xizmat qilsa, ba'zilari, jumladan, *-dosh, -dor* kabi affikslarning so'z yashash imkoniyati deyarli to'xtab qolgan, deyish mumkin. Bu fikrni *-bon, -xo'r, -do'z, -paz* kabi affikslarga nisbatan ham aytish mumkin. Eslab o'tilgan *-shunos, -parvar, -xo'r, -paz, -do'z, -boz, -bon, -dor, -soz, -xon, -go'y* kabi yasovchilar tojik tilida mustaqil so'z asosidan iborat bo'lib, o'zbek tilida yasovchi affiks (affiksoid) sifatida xizmat qiladi [9, 40].

Umuman, ijtimoiy-iqtisodiy-siyosiy leksika yasalishida mavjud affikslarning barchasi ham birdek qo'llanavermaydi. Shaxs otlari juda katta to'dani tashkil qiladi, anglatgan ma'nolarining xilma-xilligi, yasovchi affikslarining miqdoran ko'pligi, mahsuldorligi bilan boshqa to'dadagi otlardan ajralib turadi. Bu kabi otlar sof o'zbekcha affikslar hamda boshqa tillardan (asosan, tojik tilidan) qabul qilingan yasovchi morfemalar vositasi bilan ham hosil bo'ladi. Qolaversa, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy leksik-semantik guruhning birida unumli bo'lgan affiks boshqasida unumsiz bo'lishi tabiiy. Ayrim affikslar yordamida bir necha so'z yasalgan bo'lsa, ayrimlari orqali bir-ikki so'zga hosil bo'lganligini kuzatamiz:

a) **ot+chi** modeli: *internetchi, assotsiatsiyachi, eskalatorchi, paynetchi, ayfonchi, telefonchi, akfachi, dasturchi, konditsionerchi, mikrovalnovkachi, pitsachi, oriflamechi, vaynchi, montajchi, fitneschi*.

b) **sifat+chi** modeli shaxsning qandaydir biron xarakterga ega ekanligini bildiruvchi shaxs otini hosil qiladi: *negativchi*

c) **ot+kor** modeli. O'zbek tilida forsiy ot yasovchi *-kor* affiksi so'zlarga qo'shib, kasb egasini, asosda ifoda etilgan predmet bilan ish ko'ruvchi, bajaruvchi, ishlab chiqaruvchi shaxsni bildiradi [15,104]. Masalan: *banankor, qalampirkor, limonkor* va h.k.

d) **ot+dor** modeli. *-dor* affiksi shaxsning so'z asosi orqali ifoda etilgan predmetga ega ekanligini, shu jihatdan ortiqlikni va shu kabi ma'nolarni ifodalaydi [15, 106]. Masalan: *sarmoyador*.

e) **ot+dosh** modeli. -dosh morfemasi bir ishga mansublik, bir paytga mansublik kabi semalarga ega. U hozirgi o'zbek tiliga nisbatan yangi kirib kelayotgan so'zlarga qo'shilib, shaxs otlarini hosil qilish imkoniyatiga ega [15,105]. Masalan, *abituriyentdosh* yangi nutqiy yasama so'z bunga misol bo'ladi.

f) **ot+xo'r** modeli. -xo'r affiksi ko'pincha asosdan anglashilgan predmetni ortiq iste'mol qiluvchi ma'nosidagi so'zni ifodalaydi [15,111]. Masalan: *bananxo'r*, *ananasxo'r* kabi.

g) **ot+shunos** modeli. -shunos suffiksi so'zning birinchi qismidan anglashilgan predmet (bilim ma'nosida) bo'yicha mutaxassis, shuni biluvchini anglatadi. Bugungi kunda bu qo'shimcha o'rnida ko'pincha -chi affiksidan foydalaniladi [15,111]. Masalan: *protezshunos* (*protezchi*), *qalbshunos*, *ruhshunos* (*psixolog*).

O'zbek adabiy tilining leksik fondi, aniqrog'i, shaxs otlari guruhining kengayishi rus tili va u orqali kirib kelgan so'zlar hisobidan ham o'sib boryapti. Yaqin yillarda tilimizga kirib kelgan neologik shaxs otlarida bir qator xalqaro terminelementlar (-log, -ist, -ant, -ent, -ator, -er) asosiy o'rinni egallaganini kuzatiladi. Ma'lumki, xalqaro terminelementlar aniq ma'noni ifodalashga xoslanganligi bilan xarakterlanadi [3,25]. Yasovchi elementlardan -log (grekcha "olim" demakdir) shakli yordami bilan so'zning birinchi qismidan anglashiladigan predmet bo'yicha mutaxassisni ko'rsatuvchi ot yasaladi [15,111]. Masalan: *kosmetolog*, *travmatolog*, *nervpatolog*, *endokrinolog*. -ist affiksi yordami bilan yasalgan ot shaxsning ijtimoiy vaziyatga, ijtimoiy yo'nalishga, qandaydir biror ilmiy oqimga, turmush hodisasiga, biror mehnat jarayoniga bo'lgan munosabatini bildiradi [15,110]. Masalan: *vizajist*, *metodist*, *okulist*, *programmist* kabilar. -ator affiksi shaxsning qandaydir biror faoliyatga ixtisoslashganligini ko'rsatadi [15,111]. Masalan: *animator*, *ordinator*, *dekorator*. -ant affiksi orqali hosil bo'lgan otlar shaxsni qandaydir biror muassasaga harakat yoki qandaydir biror ish, jarayonga bo'lgan munosabatiga ko'ra so'z yasaydi [15,115]. Masalan: *magistrant*.

Shuni ham takidlash joizki, -chi qo'shimchasi mohiyati, ya'ni shaxs otlarini hosil qilishi jihatdan -ist, -er, -yor elementlari bilan ma'nodoshlikka kirishadi. Shu sababdan ko'pincha mazkur shakllar (terminelementlar) bilan hosil bo'lgan so'zlar o'rnida o'zbekcha -chi qo'shimchali so'zlar qo'llanadi. Masalan: *ssenarist-ssenariychi*, *montajchi-montajyor*, *vaynchi-vayner*.

Mustaqillik davri neologik shaxs otlarini mavzuviy turlarga ko'ra quyidagicha guruhlash mumkin:

San'at sohasiga oid neologik shaxs otlari: *dizayner*, *modelyer*, *vizajist*, *imijmeyker*, *klipmeyker*, *grafist*, *kolorist*, *montajyor*, *prodyuser*, *rejissyor*.

Ijtimoiy tarmoqlar (internet olamiga)ga oid neologik shaxs otlari: *admin*, *vayner*, *blogger*, *instablogger*, *pranker*, *vlogger*, *programmist*, *kopirayter*, *dasturchi*, *tiktoker*, *yutuber*, *obunachi*, *negativchi*.

Iqtisodiy sohaga oid neologik shaxs otlari: *innovator*, *auditor*, *makler*, *inkassator*, *reportyor*, *kreditor*, *diler*, *tadbirkor*, *bizneschi*, *biznesmen*, *marketolog*, *broker*, *eksportyor*, *merchendeyzer*, *supervayzer*, *targetolog*, *tadbirkor*, *debitor*.

Tibbiyot va psixologiya sohasiga oid neologik shaxs otlari: *nutritsiolog*, *defektolog*, *psixosomatolog*, *psixoterapevt*, *terapevt*, *gastroenterolog*, *pulmonolog*, *motivator*, *gipnolog*, *gipnoterapevt*, *kosmetolog*, *endokronolog*, *anti eydj shifokor*, *helz kouch*, *kouch*, *moderator*, *mammolog*, *layf-kouch*, *flebolog*, *nevrolog*, *trixolog*.

Ta'lim sohasiga oid neologik shaxs otlari: *abituriyent*, *bakalavr*, *master*, *tyutor*, *volontyor*.

Sport sohasiga oid neologik shaxs otlari: *trekchi*, *fitnesschi*, *dyuzdochi*, *futzalchi*, *yogachi*. Bunday mavzuiy guruhlar sirasini yana davom ettirish mumkin. Chunki hozirgi kunda jamiyatimizda yangi-yangi sohalar kunora yuzaga kelmoqda va uning taraqqiyoti shu soha vakili, mutaxassisi (shaxs oti) bilan ham bog'liq.

Tilimizda *volontyorlik*, *bloggerlik*, *menejerlik*, *supervayzerlik* kabi shaxs oti modeli [oti+lik] orqali hosil bo'lgan neologik faoliyat otlari ham kuzatiladi. Bunday faoliyat otlarining asosi neologik shaxs otlari sanaladi, ya'ni shaxs oti faoliyat otining yuzaga kelishiga asos bo'lmoqda. Ushbu so'zlarning o'zbek tili lug'atlarida o'z aksiga egaligi ularning faol qo'llanuvchi so'zlar qatoridan o'rin egallaganligini ko'rsatadi. Yana bir dalil ahamiyatliki, hozirgi kunda faoliyat ma'nosini ifodalovchi otlardan ham ayrim shaxs otlari yuzaga kelmoqda: *kopirayting-kopirayter* kabilar.

Keyingi masala o'ta yangilik bo'yog'iga mansub bo'lgan hamda ayni shu kunlarda lug'at qatlamimizga yopirilib kirib kelayotgan bir guruh so'zlarga munosabat masalasi. Bu kabi so'zlarning o'zlashish-o'zlashmaslik masalasi tilning ijtimoiyligi bilan bog'liq, albatta. Bular zarurat taqozosi bilangina lug'atimizdan o'rin egallashi mumkin yoki aksincha. Biz internet ma'lumotlardan foydalangan holda bu so'zlarni quyidagicha izohlashga harakat qildik:

Kopirayter. Kompaniyalar uchun kuchli sotuv matnlarini yozib, pul ishlaydigan mutaxassis.

Moderator. Qoidalarga rioya qilish va spam xatti-harakatlarning oldini olish uchun veb-saytlar, forumlar yoki ijtimoiy tarmoqlardagi kontentni kuzatuvchi shaxs yoki dastur.

Kouch. Savollar berib, qo‘llab-quvvatlash va yo‘l-yo‘riq ko‘rsatish orqali boshqalarga o‘z malakalarini oshirish, rivojlantirish va maqsadlariga erishishga yordam beradigan shaxs.

Zumer. Zumerlar 2000 yildan keyin tug‘ilgan ayrim avlod vakillari.

Xeyter. Biror kishiga yoki biror narsaga ko‘pincha ijtimoiy tarmoqlar (internet) orqali zarar yetkazish yoki birovni xafa qilish uchun ataylab salbiy munosabatni bildiruvchi shaxs.

Brend-shef. Bir nechta restoranlarning oshxonalarini boshqaradigan, jumladan, menyular yaratish va yangi taomlarni joriy etuvchi, boshqaruvchi xodim.

Merchendayzer. Sotuvchi yoki sotuv ishlarida yordam, maslahat beruvchi shaxs.

Mobilograf. Sifatli tasvirlar olib, uni kontent ko‘rinishiga (tayyor video holida) olib keluvchi kasb egalari.

Layf-kouch. Yashash tarzini yaxshilovchi, sog‘lom turmush tarzi va sog‘lom ongni rivojlantirish bilan shug‘ullanuvchi shaxs.

Bukmeyker. Turli qimor o‘yinlarida yoki sport o‘yinlari, saylovlar va shu kabilar natijasiga pul tikishda dovlarni qabul qiladigan shaxs.

Trixolog. Soch bilan bog‘liq kasalliklar (soch to‘kilishi, kallik, erta oqarishi)ni o‘rganuvchi va davolovchi mutaxassis.

Flebolog. Flebologlar venoz kasalliklar, shu jumladan, varikoz tomirlari, tromboz va boshqalarni tashxislash, davolash va oldini olish bo‘yicha ixtisoslashgan mutaxassis.

Bunday so‘zlar qatorini yana davom ettirish mumkin. Biz keltirgan mazkur izohlarni to‘liq, batafsil, to‘la-to‘kis deb bo‘lmaydi, albatta, chunki bu kabi so‘zlarning ma‘no ifodasi shu kasb egalari faoliyati, kasb-kor barqarorligi va shu kasbning kelajagi bilan bog‘liq.

Xulosa qilib aytish mumkinki, tilimiz lug‘aviy qatlamidan o‘rin egallayotgan neologizmlar, jumladan, neologik shaxs otlarini to‘plash, ularning har bir yo‘nalishi, tarmog‘i uchun maxsus va umumiy imlo, izohli lug‘atlar yaratish, yangi o‘zlashmalarning imlosi, transliteratsiyasi muammolari bilan shug‘ullanish hozirgi kun tilshunosligining dolzarb muammolari qatoriga kiradi. Neologik shaxs otlari kasb-kor turlarining oshib borishi natijasida sifat va miqdor jihatdan kengayib, o‘zib boradi. Ularni keng tasnif va tahlil etish, tilimiz me‘yorlariga moslagan holda, ehtiyoj, zaruratga ko‘ra qabul qilish til lug‘at qatlami so‘zlarining o‘rganilishi bilan uzviy bog‘liq.

ADABIYOTLAR:

1. Asadov T. *Predmet-belgi ma‘noli yasama so‘zlar va ularning lug‘atlardagi ifodasi.* BuxDU ilmiy axboroti. – Buxoro. 5-son, 2023. –116-122.
2. Begmatov E., Hojiyev A. va boshq. *O‘zbek tilining izohli lug‘ati.* –T: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 2022–2023.
3. Dadaboyev H. *O‘zbek terminalogiyasi. O‘quv qo‘llanma.* –T.: Yoshlar nashriyot uyi, 2019.
4. *Ҳоҗиев А. Ўзбек тили сўз ясалиши тизими.* –Т., 2007.
5. Mahmudov N. *O‘zbek tilining katta imlo lug‘ati.* –T.: Kafolat print company, 2023.
6. Миртожиев М. *Ҳозирги ўзбек адабий тили. I жилд.* –Т., 2004.
7. Раҳматуллаев Ш. *Ҳозирги ўзбек адабий тили.* –Т.: Университет, 2006.
8. Раҳматуллаев Ш. *(Масъул муҳаррир). Ҳозирги ўзбек адабий тили.* –Т., 1992.
9. Сапаев К. *Ҳозирги ўзбек тили. (морфемика, сўз ясалиши ва морфология).* –Т., 2009.
10. Тоҗиев Ё. *Ўзбек тили морфемикаси.* –Т., 1992.
11. Турсунов У. ва б. *Ҳозирги ўзбек адабий тили.* –Т., 1991.
12. Холмонова З. *Тилишуносликка кириш.* –Т., 2007.
13. Хўжаев А. ва бошқ. *Ҳозирги ўзбек тили фаол сўзларнинг изоҳли лугати.* – Т., 2001.
14. Фуломов А., Камолов Ф. *Ўзбек тилининг илмий грамматикаси учун материаллар.* – Т.: ЎзФАН наشريёти, 1992.
15. Фуломов А., Тихонов Р., Кўнгиоров Р. *Ўзбек тили морфем лугати.* –Т.: Ўқитувчи, 1977.
16. Шукуров О. *Замонавий ўзлашмалар эволюцияси, трансформацияси ва лексикографик талқини. Монография.* – Қарши: INTELLEKT наشريёти, 2022.
17. www.ziyonet.uz va *internet ma‘lumotlari.*